

Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

ISSN 1732-1395

Instrukcje dla autorów i Rocznik online:
<https://ies.lublin.pl/rocznik>

Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zełenskiego

Tomasz Stępniewski^{ab}

^a Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

^b Instytut Europy Środkowej

Opublikowano online: grudzień 2019

Sposób cytowania: T. Stępniewski, *Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zełenskiego*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17 (2019), z. 1, s. 123-141, DOI: 10.36874/RIESW.2019.1.5.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism naukowych MNiSW z 31 lipca 2019 roku „Rocznik IEŚW” znajduje się z liczbą 70 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List, Central and Eastern European Online Library, BazEKon oraz ERIH PLUS.

Tomasz Stępniewski*

Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zełenskiego

Internal Determinants of Ukraine's Foreign Policy Under Volodymyr Zelensky

Abstract: The present paper discusses the following research questions: to what extent did errors made by the previous presidents of Ukraine result in the country's failure to introduce systemic reforms (e.g. combating corruption, the development of a foundation for a stable state under the rule of law and free-market economy)?; can it be ventured that the lack of radical reforms along with errors in the internal politics of Ukraine under Petro Poroshenko resulted in the president's failure?; will the strong vote of confidence given to Volodymyr Zelensky and the Servant of the People party exact systemic reforms in Ukraine?; or will Volodymyr Zelensky merely become an element of the oligarchic political system in Ukraine?

Keywords: Ukraine, Ukraine's foreign policy, oligarchs, Russia

1. Wstęp

W drugiej połowie 2019 r. Ukraina znalazła się w centrum polityki amerykańskiej. Wiąże się to z naciskami wywieranymi na prezydenta Ukrainy Wołodymyra Zełenskiego przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda Trumpa i jego otoczenie. Chodzi przede wszystkim o treść rozmowy telefonicznej między Trumpem a Zełenskim z lipca 2019 r. W czasie tej rozmowy D. Trump poprosił o wszczęcie przez Ukrainę dochodzenia w sprawie byłego wiceprezydenta USA Josep-

* Dr hab. Tomasz Stępniewski – prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (Lublin, Polska), zastępca dyrektora Instytutu Europy Środkowej ds. badawczo-analitycznych, ORCID: 0000-0002-4581-5145, e-mail: tomasz.stepniewski5@gmail.com.

ha R. Bidena Jr., a także jego młodszego syna Huntera Bidena¹. Właśnie ta prośba stała się podstawą do rozpoczęcia przygotowań do wszczęcia procedury impeachmentu D. Trumpa. Tym samym Ukraina i jej prezydent znaleźli się w centrum rozgrywki politycznej w USA. Należy przypuszczać, że fakt ten będzie miał negatywny wpływ na politykę zagraniczną Ukrainy, w szczególności na rozmowy pokojowe i rozwiązanie sytuacji na Donbasie.

Co więcej, Ukraina na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat przeżyła dwa turbulentne wydarzenia: pomarańczową rewolucję² i Euro-majdan³. Oba wydarzenia miały olbrzymi wpływ na kształt polityki wewnętrznej i zewnętrznej Ukrainy⁴. W niniejszym artykule podjęto próbę zastanowienia się nad następującymi pytaniami badawczymi: Na ile błędy popełnione przez poprzednich prezydentów Ukrainy spowodowały, że państwu nie udało się wejść na drogę reform systemo-

- 1 Szerzej na ten temat w: A. Szabaciuk, *Ukraińskie implikacje rozmowy telefonicznej Donalda Trumpa i Wołodomyra Zelenskigo*, „Komentarze IEŚ”, nr 81 (81/2019), <https://ies.lublin.pl/komentarze>.
- 2 Szerzej na temat pomarańczowej rewolucji zob. m.in.: A. Wilson, *Ukraine's Orange Revolution*, New Haven 2005; A. Aslund, M. McFaul (eds), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*, Washington 2006; A. Fournier, *Patriotism, Order and Articulations of the Nation in Kyiv High Schools Before and After the Orange Revolution*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2007, vol. 23, no. 1, s. 101–117; T. Kuzio, *Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions*, [w:] T. Kuzio (ed.), *Aspects of the Orange Revolution VI: Post-Communist Democratic Revolutions in Comparative Perspective*, Stuttgart 2007, s. 123–152; M. McFaul, *Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 2, s. 45–83; A. Umland, *Domestic and Foreign Factors in the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, [w:] I. Bredies, A. Umland, V. Yakushik (eds), *Aspects of the Orange Revolution IV: Foreign Assistance and Civic Action in the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, Stuttgart 2007, s. 11–17; S. Yekelchik, *Ukraine: Birth of a Modern Nation*, Oxford 2007; A. Shekhovtsov, *The “Orange revolution” and the “sacred” birth of a civic-republican Ukrainian nation*, „Nationalities Papers” 2013, vol. 41, no. 5, s. 730–743.
- 3 Zob. m.in. T. A. Olszański, *Pokłosie Majdanu. Ukraińskie społeczeństwo dwa lata po rewolucji*, „Komentarze OSW”, 4.03.2016, nr 199, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_199_o.pdf.
- 4 Zob. m.in.: J. Szostek, *Revolution in progress? Continuity and change in Ukrainian politics*, „East European Politics & Societies and Cultures” 2017 (Virtual Special Issue on Ukraine), <http://journals.sagepub.com/page/eep/ukraine-special-issue/virtual-collection> [20.07.2018]; O. Reznik, *From the Orange revolution to the revolution of dignity: Dynamics of the protest actions in Ukraine*, „East European Politics and Societies” 2016, vol. 30, no. 4, s. 750–765; Y. Brudny, E. Finkel, *Why Ukraine is not Russia: Hegemonic national identity and democracy in Russia and Ukraine*, „East European Politics and Societies” 2011, vol. 25, no. 4, s. 813–833; A. Stelmach, L. Hurska-Kowalczyk (red.), *Ukraina po (Euro)majdanie. Od autorytaryzmu do protodemokracji*, Toruń 2016; A. Eberhardt, *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy*, „Punkt Widzenia”, OSW, listopad 2009; D. Arel, *Orange Ukraine Chooses the West, but without the East*, [w:] I. Bredies, A. Umland, V. Yakushik (eds), *Aspects of the Orange Revolution III: The Context and Dynamics of the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, Stuttgart 2007, s. 35–53.

wych (m.in. walka z korupcją, tworzenie podstaw do funkcjonowania stabilnego państwa prawa z gospodarką wolnorynkową)? Czy możemy zaryzykować stwierdzenie, że brak radykalnych reform i błędy w polityce wewnętrznej Ukrainy czasów prezydentury Petra Poroszenki spowodowały jego porażkę? Czy olbrzymi kredyt zaufania, jakim wyborcy obdarzyli prezydenta W. Zełenskigo i partię Sługa Narodu, wymusi konieczność reform systemowych na Ukrainie? Czy też W. Zełenski stanie się jedynie elementem oligarchicznego systemu politycznego na Ukrainie? Czy możemy zaryzykować stwierdzenie, że brak radykalnych reform i błędy w polityce zagranicznej Ukrainy czasów ostatniej prezydentury L. Kuczmy nie tylko przyczyniły się do wybuchu pomarańczowej rewolucji, ale w konsekwencji doprowadziły do objęcia władzy przez Wiktora Janukowycza i *de facto* do Euromajdanu? Można powiedzieć, że zmiany, jakie dokonały się w ostatnich latach, były wypadkową problemów i błędów, jakie wydarzyły się w pierwszej dekadzie XXI w.

2. Zmiana władzy na Ukrainie: Wołodymyr Zełenski prezydentem

21 kwietnia 2019 r. w drugiej turze wyborów prezydenckich na Ukrainie zwyciężył Wołodymyr Zełenski. Warto wskazać, że jego sztab umiejętnie wyreżyserował jego kampanię wyborczą, opierając się na sukcesie prowadzonego przez W. Zełenskigo humorystycznego show *Kwartal 95* oraz serialu telewizyjnego *Sługa Narodu* (2015–2017)⁵. Co ważne, Wołodymyr Zełenski pokonał dotychczasowego prezydenta Petra Poroszenkę i tym samym stał się nadzieją na zmiany w ukraińskiej polityce. Czy rzeczywiście nowy prezydent może zmienić zarówno sytuację wewnętrzną, jak też kształt polityki zagranicznej Ukrainy? Czy też jedynie rozbudził nadzieje społeczeństwa ukraińskiego, a w rzeczywistości będzie mu niezwykle trudno zrealizować hasła głoszone w czasie kampanii prezydenckiej? Nie zmienia to faktu, że już od dłuższego czasu tak polscy, jak i zachodnioeuropejscy eksperci zastanawiają się

5 Zob. także: H. Bazhenova, *Chleba i igrzysk: wyniki pierwszej tury wyborów prezydenckich na Ukrainie*, „Komentarze IEŚ”, nr 5 (5/2019), <https://ies.lublin.pl/komentarze>.

nad kierunkiem polityki zagranicznej Ukrainy⁶. Czy rozwija się ona w kierunku europejskim, czy też prorosyjskim? Wybór W. Zełenskiego jest swego rodzaju „skokiem w nieznane”. Nie wiadomo bowiem, jak ostatecznie będzie wyglądała polityka wewnętrzna i zagraniczna Ukrainy w czasie jego prezydentury. Ponadto do momentu zaistnienia Euromajdanu na przełomie lat 2013/2014 niejednoznaczne stanowisko ośrodka decyzyjnego w Kijowie wynikało z ambiwalentności społeczeństwa ukraińskiego. Natomiast wybuch konfliktu zbrojnego na Donbasie i aneksja Krymu spowodowały, że społeczeństwo ukraińskie zaczęło inaczej niż wcześniej patrzeć na politykę Rosji wobec Ukrainy. Trwający od kilku lat konflikt zbrojny na Donbasie oraz trudna sytuacja ekonomiczna w państwie doprowadziły do tego, że Ukraińcy dostrzegają dziś inne aspekty tego zatargu z Rosją, a w państwie odczuwalne jest zmęczenie obecną sytuacją. Pomimo że Ukraina od lat funkcjonuje w nowych realiach, sposób myślenia, czy też uprawiania polityki, niewiele się w tym państwie zmienił. Ukraina przetrwała już trzy rewolucje (rewolucja na granicy, pomarańczowa rewolucja oraz tzw. rewolucja godności)⁷, ale jej przyszłość nadal nie rysuje się w jasnych barwach. Jednak przez zaangażowanie państw zachodnich (szczególnie Unii Europejskiej), którego zwieńczeniem była pomarańczowa rewolucja (oraz po części Euromajdan), zostały zainicjowane procesy sprzyjające przebudzeniu społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie i wzmacniające ten proces, jak również wpływające na sytuację polityczną państwa.

- 6 Zob. m.in.: J. M. Fiszer, T. Stępniewski, *Polska i Ukraina w procesie transformacji, integracji i wyzwań dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2017; A. Stelmach, L. Hurska-Kowalczyk (red.), *Ukraina po (Euro)majdanie. Od autorytaryzmu do protodemokracji*, Toruń 2016; K. Świder, *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Warszawa 2015; O. Onuch, H. E. Hale, *Capturing Identity: The Case of Ukraine*, „Post-Soviet Affairs” 2018, vol. 34, no. 2–3, s. 84–106; T. Stępniewski, *Ukraina: niepewna przyszłość w cieniu przeszłości*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. XIV, nr 4, s. 83–94.
- 7 Warto tutaj wspomnieć o bardzo ważnym projekcie 3R. *Three Ukrainian Revolutions* – koordynowanym przez College of Europe w Natolinie (Warszawa) – traktującym o trzech rewolucjach na Ukrainie, w którym autor artykułu uczestniczył w 2017 i 2018 r. Szerzej o projekcie: <https://www.coleurope.eu/page-ref/3r-project> [20.10.2018].

3. Determinanty zewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że sytuacja międzynarodowa Ukrainy (szerzej Europy Wschodniej) uległa w ostatnich latach daleko idącym zmianom. Na skutek przesunięcia granic Unii Europejskiej w kierunku wschodnim i jej powiększenia o państwa Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w 2004 i 2007 r., zmieniła się sytuacja geopolityczna w Europie Środkowo-Wschodniej⁸. Rozszerzenie Unii Europejskiej o państwa Europy Środkowo-Wschodniej miało istotny wpływ również na kształt polityki zagranicznej Wspólnoty – szczególnie wobec jej wschodnich sąsiadów. Zmianie uległa także granica zewnętrzna UE z Rosją. Dodatkowo, państwa takie jak Białoruś, Mołdawia i Ukraina znalazły się między powiększoną teraz UE a coraz bardziej asertywną Rosją. Dość często w literaturze przedmiotu mowa jest o rywalizacji między UE a Rosją o „wspólne sąsiedztwo”⁹. O ile w 2004 r. niewielu badaczy zgadzało się z powyższą tezą o rywalizacji o Europę Wschodnią, o tyle po 2014 r., czyli po aneksji Krymu i wsparciu przez Rosję separatystów w południowo-wschodniej Ukrainie, opinia ta spotyka się z coraz większym zrozumieniem i akceptacją. Słusznie stwierdził Adam D. Rotfeld, że „problemy, które doprowadziły do tej wojny, nie wynikły z napięć między Rosją a Ukrainą, ale z sytuacji wewnątrz Rosji i wewnątrz Ukrainy [...] Ukraina jest postrzegana przez obecne władze w Rosji jako problem wewnętrzny. Polityczne elity Rosji obawiają się, że jeśli na Ukrainie proces realizacji politycznych aspiracji narodu ukraińskiego się powiedzie – to będzie wyzwaniem dla sposobu sprawowania władzy w Rosji. Największy masowy ruch, jaki utworzono w Rosji po ucieczce prezydenta Janukowycza – to «Antymajdan». Majdan w Kijowie Rosjanie uznali za zagrożenie dla władzy w Moskwie. Walki na południu Ukrainy mają zapobiec powstaniu Euromajdanu w Rosji”¹⁰. Dodatkowo, wojna Rosji z Ukrainą nie

8 Zob. m.in. S. Moisis, *Redrawing the Map of Europe. Spatial Formation of the EU's Eastern Dimension*, „Geography Compass” 2007, vol. 1, no. 1, s. 82–102.

9 D. Milczarek, *Świat na rozdrożu – ewolucja międzynarodowego otoczenia Unii Europejskiej (część 2)*, „Studia Europejskie” 2010, nr 1 (53), s. 9–31; A. Szabaciuk, *Eurazjatycki projekt integracyjny Władimira Putina: szanse i zagrożenia*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, R. 12, z. 5: *Rosja Putina – Ukraina – Europa: geopolityka, bezpieczeństwo, gospodarka*, s. 75–98.

10 Rozmowa Marcina Zaborowskiego z prof. dr. hab. Adamem Danielem Rotfeldem. *Rosja a nowy porządek międzynarodowy*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, R. LXVIII, nr 1, s. 23.

sprowadza się do geopolitycznej rywalizacji o przestrzeń, dominację nad terytorium południowo-wschodniej Ukrainy, ale istota tej walki związana jest z przyszłością Ukrainy i Rosji, z tym, jakimi wartościami będą się te państwa kierowały w polityce wewnętrznej i zewnętrznej oraz jakie ustroje polityczne będą w nich panowały w przyszłości: demokracja czy autorytaryzm¹¹. Innymi słowy, kryzys ukraiński stawia pod znakiem zapytania zarówno politykę wschodnią Unii Europejskiej w jej obecnym kształcie (w poniższych akapitach szerzej na ten temat), jak również politykę Rosji na obszarze poradzieckim. Ukraina stała się obszarem rywalizacji dwóch projektów integracyjnych: europejskiego (UE) oraz eurazjatyckiego (Rosja i budowana przez nią Unia Eurazjatycka). Rozpatrując tę sytuację w szerszej perspektywie, możemy powiedzieć, że na całym obszarze Europy Wschodniej obserwujemy taką samą rywalizację, jak w przypadku Ukrainy. Z jednej strony, mamy do czynienia z działaniami Unii Europejskiej w postaci takich projektów, jak Europejska Polityka Sąsiedztwa i opierające się na niej Partnerstwo Wschodnie, które to projekty niestety nie zmieniają jakości relacji pomiędzy Wspólnotą a partnerami wschodnimi¹². Brak efektywności EPS oraz kryzysy w południowym i wschodnim sąsiedztwie UE spowodowały, że Komisja Europejska i Europejska Służba Działań Zewnętrznych 18 listopada 2015 r. ogłosiły wyniki rewizji (przeglądu) EPS. W opublikowanym przez KE przeglądzie EPS mowa jest o konieczności położenia nacisku na trzy istotne kwestie polityki sąsiedztwa: bezpieczeństwo, rozwój gospodarczy i migracje. Z drugiej strony, Federacja Rosyjska podejmuje działania mające na celu utrzymanie tych państw w jej strefie wpływów, co powoduje, że mają one coraz większe trudności z uwolnieniem się spod jej oddziaływania. W tym też celu Rosja utrzymuje w państwach poradzieckich stan tymczasowości, niepewności i napięcia w formie „zamrożonych konfliktów” (Abchazja, Osetia Południowa, Naddniestrze)¹³. Dodat-

11 Por. *ibidem*, s. 27.

12 O wyzwaniach stojących przez Partnerstwem Wschodnim zob. T. Stępniewski, *The EU's Eastern Partnership and the Way Forward After Riga*, „International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs” 2015, vol. XXIV, no. 1–2, s. 17–27.

13 A. D. Rotfeld, *Porządek międzynarodowy. Parametry zmiany*, „Sprawy Międzynarodowe” 2014, nr 4, s. 37.

kowo, wszystko wskazuje na to, że kolejnym zamrożonym konfliktem na obszarze poradzieckim będzie Donbas.

Wydarzenia, do jakich doszło w ostatnich latach wewnątrz Unii Europejskiej, ale też w jej otoczeniu międzynarodowym, nie pozostają bez wpływu na kształt jej polityki wobec sąsiadów. Należy wspomnieć o kryzysie w strefie euro, problemie z możliwością wystąpienia Wielkiej Brytanii z UE (brexit), jak również o wojnie w Syrii, kwestii olbrzymiej liczby migrantów w regionie śródziemnomorskim, problemie tzw. Państwa Islamskiego, neoimperialnej polityce Rosji (aneksja Krymu i wspieranie przez nią separatystów w południowej i wschodniej części Ukrainy) etc. Oprócz wskazanych wyżej zagrożeń, występują jeszcze inne kryzysy w samej Unii Europejskiej, które po części wynikają z problemów z dostosowaniem się systemów politycznych państw europejskich do zmieniającej się rzeczywistości, na co dość często wpływ mają zewnętrzne wstrząsy. Jak twierdzi Jan Zielonka, mamy do czynienia nie tylko z kryzysem demokracji, ale również z kryzysem kapitalizmu, kryzysem integracji europejskiej (kryzys przywództwa i wizji), kryzysem uchodźców, a także z kryzysem moralnym (o czym wspomina w swych wystąpieniach także papież Franciszek)¹⁴. Co istotne, kryzys w strefie euro oraz kryzys ukraiński spowodowały, że zmienił się układ sił w ramach Unii Europejskiej, której mimowolnym liderem stały się Niemcy¹⁵. W wyniku kryzysu w strefie euro oraz wspomnianych wydarzeń doszło do zmiany polityki zagranicznej Niemiec i ich roli w UE. Istotę tej zmiany przedstawił Ulrich Speck, który stwierdził, że „kryzys ukraiński pokazał, że przywództwo Niemiec nie organiczna się jedynie do wewnętrznych spraw UE, gdzie Niemcy zawsze były ważnym graczem. Berlin teraz mówi i działa w coraz większym stopniu w imieniu całej UE w sprawach zagranicznych, przynajmniej jeśli chodzi o stosunki UE z jej wschodnimi sąsiadami”¹⁶. Jego zdaniem sytuacja ta związana jest również z rozszerzeniem UE o państwa Europy Środkowo-Wschodniej, gdyż wpłynęło ono na wzrost siły Nie-

14 J. Żakowski, *Ogniska choroby. Politolog Jan Zielonka o globalnym kryzysie demokracji*, „Polityka”, 1.01–12.01.2016, nr 1/2 (3041), s. 24.

15 P. Buras, *Dylematy państwa status quo. Nowa kwestia niemiecka w Europie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2014, R. LXVII, nr 4, s. 131.

16 U. Speck, *Power and Purpose. German Foreign Policy at a Crossroads*, „Carnegie Europe”, 3 November 2014, <http://carnegieeurope.eu/2014/11/03/power-and-purpose-german-foreign-policy-at-crossroads> [10.10.2015].

miec, oraz z faktem, że „Nowa Europa” (*New Europe*) w większości postrzegani Niemcy jako regionalnego lidera¹⁷.

4. Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy¹⁸

Sytuacja polityczna na Ukrainie, która wytworzyła się w wyniku wydarzeń z jesieni 2004 r., określanych mianem pomarańczowej rewolucji, przyczyniła się do zmiany kierunku marszu Ukrainy: od przejściowego postradzieckiego wariantu jej rozwoju ku dążeniu do konsekwentnej realizacji modelu klasycznego państwa narodowego. Ukraina zaświadczyła, że jest państwem należącym do Europy nie tylko geograficznie, ale również pod względem propagowanych wartości europejskich. Kolejnym potwierdzeniem tego faktu była następna rewolucja – Euromajdan, który *de facto* był odpowiedzią na odmowę podpisania przez ówczesnego prezydenta Ukrainy, Wiktora Janukowycza, umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, będącej w oczach społeczeństwa ukraińskiego krokiem w kierunku zacieśniania współpracy z UE i uzyskania perspektywy członkostwa. Pomarańczowa rewolucja (w szczególności postawa społeczeństwa ukraińskiego) wywołała sympatię niemal na całym kontynencie i pozostała obiektem szczególnego zainteresowania wielu mediów. Wówczas nowo wybrany prezydent, Wiktor Juszczenko, wraz z gabinetem i parlamentem ukraińskim, poprzez podejmowanie konkretnych przedsięwzięć rozpoczął realizację – wcześniej jedynie zadeklarowanego – kierunku polityki zagranicznej nastawionego na integrację z instytucjami europejskimi i euroatlantykami¹⁹. Kolejne dojście do władzy Wiktora Janukowycza spowodowało, że wektor europejski odszedł na dalszy plan, a system polityczny

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Niniejszy podpunkt bazuje na wynikach badań, które ukazały się w: J. M. Fiszer, T. Stępniewski, K. Świder, *Polska – Ukraina – Białoruś – Rosja. Obraz politycznej dynamiki regionu*, Warszawa 2019, s. 115–130.

¹⁹ Podczas prezydentury Leonida Kuczmy Ukraina często deklarowała swoje plany integracji z UE i NATO. Jednak dla wielu badaczy polityki zagranicznej tego kraju oczywiste było, że „europejskie intencje” L. Kuczmy to tylko zagranie taktyczne, pozwalające na realizowanie polityki „wielowektorowości”, tj. polityki balansu między Rosją a Zachodem. Spowodowało to pojawienie się na Zachodzie takiego terminu jak *Ukraine fatigue* – „zmęczenie (albo znużenie) Ukrainą”. Z podobną sytuacją mieliśmy do czynienia za czasów poprzedniego prezydenta P. Poroszenki, kiedy

ewoluował w kierunku systemu autorytarnego. Dopiero Euromajdan z przełomu lat 2013/2014 przyniósł zmianę sytuacji politycznej i odsunięcie od władzy skorumpowanego prezydenta W. Janukowycza. Nowy impuls i optymizm związany z gruntownymi reformami politycznymi pojawił się wraz z objęciem funkcji prezydenta przez Petra Poroszenkę. Z perspektywy kolejnych lat można powiedzieć, że niektóre reformy zostały zainicjowane oraz częściowo wdrożone, ale przed rządzącymi Ukrainą ciągle jeszcze stoi wiele wyzwań (w szczególności przed prezydentem W. Zełenskim). Podjęte reformy i zmiany wewnątrz państwa często mają charakter jedynie reakcji na oczekiwania Zachodu, dlatego wprowadzane są powoli, nieregularnie, niekonsekwentnie, a niekiedy nawet niefachowo. Tak więc pozytywny rezultat, jaki udaje się w końcu osiągnąć, przesłonięty jest negatywnymi zjawiskami i procesami oraz spuścizną poprzedniego reżimu. Zarówno wcześniej, jak i teraz o wiele większy wpływ na kształtowanie i realizację polityki zewnętrznej i bezpieczeństwa ma sytuacja wewnętrzna w państwie, szczególnie sympatie polityczne rządzących, aniżeli kierowanie się racją stanu czy choćby propozycjami badaczy i instytucji analitycznych. Dodatkowo sytuację wewnętrzną na Ukrainie determinuje trwający konflikt zbrojny z Rosją na Donbasie. Powoduje to, że rozwój polityki zewnętrznej i bezpieczeństwa Ukrainy mający na celu integrację z instytucjami europejskimi i euroatlantyckimi, a także proces wewnętrznych przekształceń na przestrzeni ostatnich lat uległy zmianie, ale mimo to wiele wyzwań pozostało jeszcze niezrealizowanych. Z pewnością po części winni tej sytuacji są rządzący Ukrainą, ale obecny stan wynika przede wszystkim z niezrozumienia i niezaakceptowania tak przez elity polityczne, jak i przez część społeczeństwa konieczności przeprowadzenia trudnych i kosztownych (również społecznie) reform wewnętrznych. Co więcej, trudno jest zmienić sposób myślenia ludzi i zyskać ich akceptację dla nowych wartości demokratycznych Zachodu. Dotyczy to szczególnie osób w wieku średnim i starszym, które w podświadomości przechowują pamięć o minionej epoce, kiedy znajdowały się pod przemożnym wpływem ideologii totalitarnej. Ponadto psychologia postrewolucyjnej elity ukraińskiej w wielu aspektach pozostała psy-

cały czas przekonywał on państwa zachodnie o postępujących na Ukrainie reformach, a rzeczywistość wyglądała odmiennie.

chologią postradziecką. Dlatego też od wielu lat analitycy ukraińscy, jak również liczni badacze zachodni, podkreślają te postradzieckie cechy, które nadal właściwe są elicie politycznej państwa oraz części społeczeństwa na Ukrainie²⁰.

Pierwszą cechą jest oligarchizacja ukraińskiej polityki lub też „ubiznesowanie (monetaryzacja) polityki”. Polityka nie jest postrzegana jako przestrzeń służąca do realizacji programów i projektów związanych z losem narodu, nie jest też środkiem własnego samowyznania, jest natomiast sposobem na osiągnięcie określonych celów biznesowych i zarobienie pieniędzy, z wykorzystaniem szantażu do zrealizowania zamierzeń (w odniesieniu do opozycji wobec obecnej władzy). W takiej sytuacji interesy polityczne wyrażane są w pieniądzu i przeliczane na nie, a władza ułatwia dostęp do ich pomnażania.

Drugą cechą postradziecką jest „polityczny postmodernizm”. To bezwzględna przewaga „technologii politycznych” nad realną polityką. Wśród elit politycznych „postmodernizm polityczny” wynika z braku realnej ideologii. Każdy polityk wychodzi z założenia, że należy dążyć ku maksymalizacji wyznaczonych przez siebie biznesplanów. Taki sposób podejścia pozwala składać deklaracje bez brania odpowiedzialności politycznej za wypowiedziane słowa, świadomie przedstawiać niewykonalne zobowiązania i propozycje, sprzeczne nawet z realnymi zamiarami poszczególnych polityków lub sił politycznych. Do tego można dodać tendencje do przypisywania sobie zasług za pozytywne rezultaty procesów zachodzących w sposób obiektywny, tj. niezależny od konkretnych polityków.

Trzecią cechą jest „syndrom kolonialnej świadomości”. Czołowi przedstawiciele postradzieckiej elity kształcili się jeszcze w innym państwie – w Związku Radzieckim – i do dziś nie uważają się za obywateli całkowicie niepodległego państwa. Elity polityczne, tak jak to robiły wcześniej, nadal szukają tzw. „naczelników”, ewentualnie centrów spoza Ukrainy, którzy mogliby wziąć na siebie odpowiedzialność zarówno za zapewnienie „świetlanej przyszłości”, jak i za wszystkie istniejące i przyszłe problemy oraz klęski państwa. Syndrom kolo-

20 Zob. M. Melnyk, *Integracja Ukrainy z Europą Zachodnią jako wybór cywilizacyjny – katalog problemów i pytań*, [w:] B. Fijałkowski, A. Żukowski (red.), *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, Warszawa 2002, s. 215–220.

nialnej świadomości powoduje, że elita polityczna chce wyglądać za-
możnie i godnie nie w oczach własnego narodu, który postrzegany jest
przez nią jako kolonialna „biomasa” ludzi drugiej kategorii, ale przede
wszystkim wobec Waszyngtonu, Brukseli czy Moskwy. W znacznym
stopniu rozwojowi tego syndromu sprzyja geografia ekonomicznych
interesów przedstawicieli elity politycznej, dla której zarówno rachun-
ki bankowe w USA i UE czy najdroższa nieruchomości pod Moskwą,
jak i uznawane przez nią zagraniczne centra wpływu ważniejsze są od
żywotnych interesów narodu i państwa. Ukraińcy wielkie nadzieje po-
kładają w nowym prezydencie Wołodomyrze Zełenskim i jego obozie
politycznym. Należy mieć nadzieję, że chociaż częściowo uda mu się
zrealizować społeczne oczekiwania.

Czwartą cechą jest „polityczna krótkowzroczność”. Ze względu na
wspomniane wcześniej cechy elita postradziecka z reguły przejawia
stałą niezdolność do formułowania długoterminowych programów
rozwoju państwa, przewidzianych na co najmniej 15–20 lat. Przed-
stawiane przez nią plany zorientowane są maksymalnie na kilka lat
i nie dotyczą podstawowych aspektów funkcjonowania narodu, a tym
samym i państwa²¹.

Problem polega na tym, że ludzie ze „świadomością przejścio-
wą” do dziś postrzegają władzę jako system, a nie jako misję służenia
społeczeństwu²². Na Ukrainie większość politycznych i ekonomicz-
nych elit postradzieckich, reprezentujących prywatny sektor bizne-
su, a wraz z nimi także część społeczeństwa są nieprzygotowane do
przestrzegania standardów demokratycznych²³. Ponadto brak we-
wnętrznej motywacji w dążeniu do osiągnięcia takich standardów
uwarunkowany jest rozbieżnością interesów. Co więcej, owi repre-
zentanci nawet za rządów Leonida Kuczmy nie negowali faktu od-
biegania Ukrainy od poziomu demokracji i standardów europejskich:
braku odpowiedniego zaplecza strategicznego do przeprowadzenia
reform i wystarczającej odpowiedzialności politycznej. Ponadto po-
twierdzali, że z powodu niestabilności politycznej, niedoskonałości

21 Szerzej: *Droga do Europy. Opinie ukraińskich elit*, Warszawa 2004.

22 Ibidem.

23 Por. np. wywiady z Raisą Bohatyrjową, Andrijem Derkaczem, Stepanem Hawryszem, Leonidem Krawczukiem, Iwanem Kurasem, przeprowadzone wiosną 2003 r. w: *Droga do Europy*.

systemu prawnego i korupcji na Ukrainie Europejczycy boją się inwestować w jej gospodarkę²⁴.

Kolejnymi bardzo ważnymi czynnikami wewnętrznymi, które będą wpływały na kształt polityki wewnętrznej Ukrainy (ale również zewnętrznej), są: aneksja Krymu oraz konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą na Donbasie.

Aneksja Krymu i wojna na Donbasie. Destabilizacja sytuacji politycznej na Ukrainie w wyniku odsunięcia od władzy Wiktora Janukowycza i dojścia do władzy osób związanych z protestami na kijowskim Majdanie została wykorzystana przez Rosję. „W rosyjskiej retoryce wskazywano również, że prawa mieszkańców Krymu są łamane, a pogarszająca się sytuacja na Ukrainie stanowi dla nich poważne zagrożenie. Z tych m.in. powodów 1 marca 2014 roku prezydent Władimir Putin zwrócił się do Rady Federacji z prośbą o zatwierdzenie użycia Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy «do czasu normalizacji sytuacji społeczno-politycznej w tym państwie»”²⁵. Rosja – w warunkach niestabilności politycznej Ukrainy – przy użyciu tzw. zielonych ludzików, a potem sfałszowanego referendum dokonała aneksji Krymu (marzec 2014 r.). Następnie, wspierając rebeliantów w południowo-wschodniej Ukrainie, dokonała destabilizacji sytuacji w tej części państwa. Należy zaznaczyć, że od samego początku wybuchu wojny Rosji z Ukrainą (wojna hybrydowa²⁶) dążeniem Rosji było i nadal jest zdestabilizowanie sytuacji w południowej i wschodniej części Ukrainy w celu ich oderwania, ewentualnie doprowadzenia do sytuacji „terenów okupowanych” lub też stworzenia quasi-państwa (casus Abchazji, Naddniestrza, Górskiego Karabachu, Osetii Południowej).

Porozumienie z Genewy w sprawie Ukrainy. W dniu 17 kwietnia 2014 r. w Genewie spotkali się ministrowie spraw zagranicznych Rosji, UE, Stanów Zjednoczonych i Ukrainy. Podczas tego spotkania

24 M. Riabczuk, *Europejskie marzenia, euroazjatyckie realia*, [w:] *Droga do Europy*, s. 12–13.

25 Podają za: P. Bajor, „Operacja” Krym – aneksja półwyspu i jej konsekwencje, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, R. 12, z. 2: *Majdan 2014: Ukraina na rozdrożu*, s. 42.

26 Szerzej o wojnie hybrydowej Rosji z Ukrainą w: A. Rącz, *Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist*, FIIA Report, no. 43, Helsinki 2015; J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76), s. 135–151; T. Stępniewski, *Wojna Ukrainy o niepodległość, pamięć i tożsamość*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, R. 13, z. 2: *Polityka wobec pamięci w Europie Środkowo-Wschodniej i Rosji*, s. 153–166.

przyjęto wspólną deklarację w sprawie sytuacji na Ukrainie. Pomimo tego, że dokument przedstawiał plan, jaki powinien zostać zrealizowany w celu zażegnania konfliktu, to jednak miał on bardzo ogólny charakter, a dodatkowo pozostawiał każdej ze stron swobodę w interpretacji postanowień tego porozumienia²⁷. Użyto również sformułowania „wszystkie strony” (*all parties*) konfliktu, co też powodowało trudności w ustaleniu wspólnego stanowiska. Celem taktycznym, jaki przyświecał wówczas Rosji, było uniemożliwienie zorganizowania wyborów prezydenckich na Ukrainie (zaplanowano je na 25 maja 2015 r.). Co ważne, strony konfliktu zgodziły się, aby w celu deeskalacji konfliktu specjalną rolę pełniła Misja OBWE (*OSCE Special Monitoring Mission*).

Z perspektywy czasu okazuje się, że odmienne stanowiska każdej ze stron spowodowały, że porozumienie z Genewy nie przyczyniło się do ustabilizowania sytuacji na wschodzie Ukrainy, dla której ważne było z kolei zademonstrowanie światu, że jest zainteresowana stabilizacją i rozwiązaniem konfliktu. Państwo to dążyło do tego, żeby Rosja przyznała się do zaangażowania w konflikt i poprzez podpisanie porozumienia z Ukrainą *de facto* uznała nowy rząd w Kijowie. Z kolei dla Rosji istotne było to, że konflikt ten jest konfliktem wewnątrzukraińskim, nie wspomniano o dokonanej przez Rosję aneksji Krymu w marcu 2014 r. Z porozumienia nie wynikały też żadne konkretne zobowiązania dla Rosji.

Porozumienia mińskie (Mińsk 1 i Mińsk 2).

Mińsk 1. We wrześniu 2014 i w lutym 2015 r. w Mińsku na Białorusi wynegocjowano tzw. porozumienia mińskie, które miały zapobiec rozlewowi krwi i służyć rozwiązaniu konfliktu na Ukrainie²⁸. W dniu 5 września 2014 r. w Mińsku członkowie tzw. grupy kontaktowej – składającej się z przedstawicieli Ukrainy, Rosji i OBWE – oraz reprezentanci separatystów podpisali protokół (składający się z 12 krótkich

27 Szerzej na temat porozumień z Mińska i jego szczegółowych postanowień w: A. Wierzbowska-Miazga, W. Konończuk, *(Nie)porozumienie genewskie w sprawie Ukrainy*, „Analizy OSW”, 24.04.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-04-24/nie-porozumienie-genewskie-w-sprawie-ukrainy> [24.04.2014].

28 H. Shelest, H. Maksak, *Ukraine's Security Options: Time for Strategic Choices, Smart Partnerships, and Comprehensive Reforms*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development/CIPDD, Tbilisi, June 2016, s. 7, <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/07/ukraine-security.pdf> [1.07.2016].

punktów) dotyczący zawieszenia broni we wschodniej Ukrainie²⁹. Zapisy porozumienia – podobnie jak wcześniejszego z Genewy – miały ogólny charakter i nie gwarantowały trwałego zawieszenia broni przez strony konfliktu, a tym samym nie stabilizowały sytuacji we wschodniej Ukrainie. Co ważne, wynegocjowanie porozumień Mińsk 1 było szczególnie korzystne dla Rosji. W Newport odbywał się wówczas szczyt NATO, a Unia Europejska przygotowywała rozszerzenie sankcji wobec Rosji. Dzięki temu porozumieniu osłabieniu uległy argumenty wysuwane przez UE i NATO o zaostreniu sankcji przeciw Rosji³⁰. Ponadto Rosja stawiała się stroną dążącą do pokoju i stabilizowania sytuacji na Ukrainie, przestawała być więc stroną, która jest agresorem (oficjalnie wspiera separatystów), a stawiała się stroną rozmów pokojowych.

Mińsk 2. Pomimo wynegocjowania porozumień Mińsk 1, nie udało się ustabilizować sytuacji i konflikt ponownie się zaostrzył. Dochodziło do coraz częstszych walk między stronami oraz odnotowano znaczące straty w ludziach. Sytuacja ta spowodowała, że konieczne było ponowne zebranie spornych stron w celu wynegocjowania nowego porozumienia pokojowego. Do spotkania doszło 12 lutego 2015 r. w Mińsku, a podczas jego trwania liderzy Ukrainy, Rosji, Niemiec i Francji zawarli porozumienie (składające się z 13 punktów) w celu rozwiązania konfliktu na Ukrainie (na Donbasie). Oficjalnie dokument został podpisany przez tzw. grupę kontaktową, a więc przez przedstawicieli Ukrainy, Rosji, OBWE i separatystów. Odnosi się także do środków mających na celu wprowadzenie w życie porozumień z Mińska z 5 i 19 września 2014 r.³¹ W odróżnieniu od poprzedniego porozumienia, tym razem wśród ustaleń znalazł się zapis mówiący o konieczności dokonania przez Ukrainę reformy konstytucyjnej i implementacji prawa gwarantującego specjalny status niektórym rejonom obwodów donieckiego i ługańskiego³².

29 Ibidem.

30 Zob. R. Sadowski, A. Wierzbowska-Miazga, *Zawieszenie broni na wschodzie Ukrainy*, „Analizy OSW”, 10.09.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-10/zawieszenie-broni-na-wschodzie-ukrainy> [10.10.2015].

31 Zob. S. Kardaś, W. Konończuk, *Mińsk 2 – kruchy rozejm zamiast trwałego pokoju*, „Analizy OSW”, 12.02.2015, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-12/minsk-2-kruchy-rozejm-zamiast-trwalego-pokoju> [10.07.2016].

32 Ibidem.

Upłynęły już 4 lata od podpisania porozumienia Mińsk 2 i nadal konflikt nie został rozwiązany. Nadzieja rodzi się w związku z zaplanowanym na początek grudnia 2019 r. w Paryżu spotkaniem w tzw. formacie normandzkim, z udziałem przywódców Niemiec, Francji, Rosji i Ukrainy. Rozmowy będą dotyczyły wprowadzenia w życie tzw. formuły Franka-Waltera Steinmeiera, według której kontrolowany przez separatystów Donbas otrzyma specjalny status. Dla wielu Ukraińców (szczególnie rodzin poległych na polu walki żołnierzy ukraińskich) wdrożenie w życie formuły Steinmeiera oznaczać będzie kapitulację Ukrainy przed Rosją Władimira Putina. Niestety, na dzień dzisiejszy brakuje dobrego rozwiązania tej sytuacji, a Wołodymyr Zełenski w czasie kampanii prezydenckiej obiecywał zakończenie konfliktu na Donbasie. Czy tak się stanie, najbliższe miesiące (lub też lata) pokażą.

5. Końcowe refleksje

Niemal 30 lat temu proces rozpadu imperium sowieckiego stworzył Ukraińcom szansę na ukształtowanie własnego bytu państwowego. Zaistniała koniunktura polityczna okazała się na tyle korzystna pod koniec ubiegłego stulecia, że ukraińska niepodległość została wywalczona bez zastosowania politycznej konfrontacji i scenariuszy siłowych. Ogłoszenie niepodległości przez poszczególne republiki stało się konsekwencją pragnienia ich mieszkańców do decydowania o własnym losie. Tym samym pojawiło się to, czego zabrakło sto lat temu, czyli na początku XX w. – sprzyjające uwarunkowania polityczne i determinacja samych zainteresowanych.

Czy polityka zagraniczna Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zełenskigo będzie wyglądała inaczej, niż miało to miejsce na przestrzeni ostatnich niemal 30 lat? Udzielając odpowiedzi na to pytanie, należy mieć na uwadze dość złożoną sytuację współczesnej Ukrainy. Oceniając uwarunkowania Ukrainy, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, możemy odwołać się do Mykoły Riabczuka, który stwierdził już wiele lat temu, że na Ukrainie dochodzi do „wojny cywilizacji”³³. Wskazuje on, że Ukraina musi dokonać wyboru

33 M. Riabczuk, *Europejskie marzenia*, s. 12–13.

cywilizacyjnego. Nie chodzi o wybór tylko i wyłącznie pomiędzy „pierwiastkiem rosyjskim” a „pierwiastkiem ukraińskim”, ale też pomiędzy „projektem środkowoeuropejskim” a „postsowieckim”. Mykoła Riabczuk uważa, iż „Ukraina historycznie jest częścią Europy Środkowej. Natomiast postsowiecka alternatywa polega na poszukiwaniu jakiejś odrębnej tożsamości wschodnioeuropejskiej: mieszają się w niej prawosławie, nostalgia za ZSRR i inne sprzeczności”³⁴. Dlatego też rywalizacja o władzę pomiędzy partiami politycznymi ma charakter drugorzędny (cel taktyczny), natomiast prawdziwa natura dylematu wyboru tkwi w konieczności dokonania wyboru strategicznego. Należy postawić pytanie: czy Euromajdan i trwający konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą spowodują wybór europejskiej integracji jako trwałego kierunku w polityce zagranicznej Ukrainy? Czy też brak jednoznacznych deklaracji ze strony UE na temat perspektyw integracji dla Ukrainy spowoduje dojście do głosu sił politycznych, które nie będą realizowały tego kierunku? Wydaje się, że dojście do władzy W. Zełenskiego świadczy o zmierzaniu Ukrainy w kierunku integracji europejskiej. Czy trend ten okaże się trwały, pokażą najbliższe miesiące, a raczej najbliższe lata. Należy również pamiętać, że kryzysy targające Unią Europejską będą miały istotny wpływ na formę Unii Europejskiej jako organizacji międzynarodowej, na kształt polityki zagranicznej Rosji oraz na sytuację Europy Wschodniej, w tym na kształt i kierunki polityki zagranicznej Ukrainy. Od tego, czy Zachód będzie w stanie skutecznie pomóc Ukrainie w reformowaniu jej systemu politycznego i gospodarczego, zależą przyszły rozwój sytuacji w tym państwie i wybór wektorów polityki zagranicznej. Natomiast żeby pomoc ze strony UE była efektywna, Ukraina sama również musi dokonać kosztownych i trudnych reform. Pytanie o skuteczność tych reform nadal pozostaje otwarte, gdyż nowej władzy (prezydentowi W. Zełenskiemu) na Ukrainie nie udało się uporać (jak na razie – koniec 2019 r.) z problemem najważniejszym dla systemu polityczno-ekonomicznego Ukrainy, czyli z oligarchami³⁵. Bez rozwiązania kwestii oligarchii i wpływu jej przedstawicieli

34 *Na Ukrainie trwa wojna cywilizacji*, rozmowa z Mykołą Riabczukiem, „Europa” 2007, nr 160.

35 Szerzej na temat systemu oligarchicznego na Ukrainie m.in. w: T. Stępniewski, *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy po 2010 roku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, R. 11, z. 2, *Słowiński trójką: Rosja, Ukraina, Białoruś*, s. 143–163; W. Konończuk, *Oligarchowie po Majdanie*:

na system polityczny i gospodarczy Ukrainy, trudno będzie dokonać zmian systemowych na Ukrainie.

Bibliografia

- Arel D., *Orange Ukraine Chooses the West, but without the East*, [w:] I. Bredies, A. Umland, V. Yakushik (eds), *Aspects of the Orange Revolution III: The Context and Dynamics of the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, Stuttgart 2007.
- Aslund A., McFaul M. (eds), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*, Washington 2006.
- Bajor P., „Operacja” Krym – aneksja półwyspu i jej konsekwencje, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, R. 12, z. 2: *Majdan 2014: Ukraina na rozdrożu*.
- Bazhenova H., *Chleba i igrzysk: wyniki pierwszej tury wyborów prezydenckich na Ukrainie*, „Komentarze IEŚ”, nr 5 (5/2019), <https://ies.lublin.pl/komentarze>.
- Brudny Y., Finkel E., *Why Ukraine is not Russia: Hegemonic national identity and democracy in Russia and Ukraine*, „East European Politics and Societies” 2011, vol. 25, no. 4.
- Buras P., *Dylematy państwa status quo. Nowa kwestia niemiecka w Europie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2014, R. LXVII, nr 4.
- Droga do Europy. Opinie ukraińskich elit*, Warszawa 2004.
- Eberhardt A., *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy*, „Punkt Widzenia”, OSW, listopad 2009.
- Fiszler J. M., Stępniewski T., *Polska i Ukraina w procesie transformacji, integracji i wyzwania dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2017.
- Fiszler J. M., Stępniewski T., Świder K., *Polska – Ukraina – Białoruś – Rosja. Obraz politycznej dynamiki regionu*, Warszawa 2019.
- Fournier A., *Patriotism, Order and Articulations of the Nation in Kyiv High Schools Before and After the Orange Revolution*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2007, vol. 23, no. 1.
- Hajduk J., Stępniewski T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76).
- Kardaś S., Konończuk W., *Mińsk 2 – kruchy rozejm zamiast trwałego pokoju*, „Analizy OSW”, 12.02.2015, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/>

stary system na „nowej” Ukrainie, „Komentarze OSW”, 16.02.2015, nr 162, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-02-16/oligarchowie-po-majdanie-stary-system-na-nowej-ukrainie> [20.02.2015].

- analizy/2015-02-12/minsk-2-kruchy-rozejm-zamiast-trwalego-pokoju [10.07.2016].
- Konończuk W., *Oligarchowie po Majdanie: stary system na „nowej” Ukrainie*, „Komentarze OSW”, 16.02.2015, nr 162, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-02-16/oligarchowie-po-majdanie-stary-system-na-nowej-ukrainie> [20.02.2015].
- Kuzio T., *Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions*, [w:] T. Kuzio (ed.), *Aspects of the Orange Revolution VI: Post-Communist Democratic Revolutions in Comparative Perspective*, Stuttgart 2007.
- McFaul M., *Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 2.
- Melnyk M., *Integracja Ukrainy z Europą Zachodnią jako wybór cywilizacyjny – katalog problemów i pytań*, [w:] B. Fijałkowski, A. Żukowski (red.), *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, Warszawa 2002.
- Milczarek D., *Świat na rozdrożu – ewolucja międzynarodowego otoczenia Unii Europejskiej (część 2)*, „Studia Europejskie” 2010, nr 1 (53).
- Moisio S., *Redrawing the Map of Europe. Spatial Formation of the EU’s Eastern Dimension*, „Geography Compass” 2007, vol. 1, no. 1.
- Na Ukrainie trwa wojna cywilizacji*, rozmowa z Mykołą Riabczukiem, „Europa” 2007, nr 160.
- Olszański T. A., *Pokłosie Majdanu. Ukraińskie społeczeństwo dwa lata po rewolucji*, „Komentarze OSW”, 4.03.2016, nr 199, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_199_o.pdf.
- Onuch O., Hale H. E., *Capturing Identity: The Case of Ukraine*, „Post-Soviet Affairs” 2018, vol. 34, no. 2–3.
- Rącz A., *Russia’s Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy’s Ability to Resist*, FIIA Report, no. 43, Helsinki 2015.
- Reznik O., *From the Orange revolution to the revolution of dignity: Dynamics of the protest actions in Ukraine*, „East European Politics and Societies” 2016, vol. 30, no. 4.
- Riabczuk M., *Europejskie marzenia, euroazjatyckie realia*, [w:] *Droga do Europy. Opinie ukraińskich elit*, Warszawa 2004.
- Rotfeld A. D., *Porządek międzynarodowy. Parametry zmiany*, „Sprawy Międzynarodowe” 2014, nr 4.
- Rozmowa Marcina Zaborowskiego z prof. dr. hab. Adamem Danielem Rotfeldem. Rosja a nowy porządek międzynarodowy*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, R. LXVIII, nr 1.
- Sadowski R., Wierzbowska-Miązga A., *Zawieszenie broni na wschodzie Ukrainy*, „Analizy OSW”, 10.09.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-10/zawieszenie-broni-na-wschodzie-ukrainy> [10.10.2015].
- Shekhovtsov A., *The “Orange revolution” and the “sacred” birth of a civic-republican Ukrainian nation*, „Nationalities Papers” 2013, vol. 41, no. 5.
- Shelest H., Maksak H., *Ukraine’s Security Options: Time for Strategic Choices, Smart Partnerships, and Comprehensive Reforms*, Caucasus Institute

- for Peace, Democracy and Development/CIPDD, Tbilisi, June 2016, s. 7, <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/07/ukraine-security.pdf> [1.07.2016].
- Speck U., *Power and Purpose. German Foreign Policy at a Crossroads*, „Carnegie Europe”, 3 November 2014, <http://carnegieeurope.eu/2014/11/03/power-and-purpose-german-foreign-policy-at-crossroads> [10.10.2015].
- Stelmach A., Hurska-Kowalczyk L. (red.), *Ukraina po (Euro)majdanie. Od autorytaryzmu do protodemokracji*, Toruń 2016.
- Stępniewski T., *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy po 2010 roku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, R. 11, z. 2: *Słowiański trójkąt: Rosja, Ukraina, Białoruś*.
- Stępniewski T., *The EU's Eastern Partnership and the Way Forward After Riga*, „International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs” 2015, vol. XXIV, no. 1–2.
- Stępniewski T., *Ukraina: niepewna przyszłość w cieniu przeszłości*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. XIV, nr 4.
- Stępniewski T., *Wojna Ukrainy o niepodległość, pamięć i tożsamość*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, R. 13, z. 2: *Polityka wobec pamięci w Europie Środkowo-Wschodniej i Rosji*.
- Szabaciuk A., *Eurazjatycki projekt integracyjny Władimira Putina: szanse i zagrożenia*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, R. 12, z. 5: *Rosja Putina – Ukraina – Europa: geopolityka, bezpieczeństwo, gospodarka*.
- Szabaciuk A., *Ukraińskie implikacje rozmowy telefonicznej Donalda Trumpa i Wołodymyra Zełenskiego*, „Komentarze IES”, nr 81 (81/2019), <https://ies.lublin.pl/komentarze>.
- Szostek J., *Revolution in progress? Continuity and change in Ukrainian politics*, „East European Politics & Societies and Cultures” 2017 (Virtual Special Issue on Ukraine), <http://journals.sagepub.com/page/eep/ukraine-special-issue/virtual-collection> [20.07.2018].
- Świder K., *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Warszawa 2015.
- Umland A., *Domestic and Foreign Factors in the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, [w:] I. Bredies, A. Umland, V. Yakushik (eds), *Aspects of the Orange Revolution IV: Foreign Assistance and Civic Action in the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, Stuttgart 2007.
- Wierzbowska-Miazga A., Konończuk W., *(Nie)porozumienie genewskie w sprawie Ukrainy*, „Analizy OSW”, 24.04.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-04-24/nie-porozumienie-genewskie-w-sprawie-ukrainy> [24.04.2014].
- Wilson A., *Ukraine's Orange Revolution*, New Haven 2005.
- Yekelchik S., *Ukraine: Birth of a Modern Nation*, Oxford 2007.
- Żakowski J., *Ogniska choroby. Politolog Jan Zielonka o globalnym kryzysie demokracji*, „Polityka”, 1.01–12.01.2016, nr 1/2 (3041).